

תפילת נשים בתנ"ך

התפילות הנזכרות בתנ"ך, רובן ככולן, תפילות גברים הן. כוונתי קודם כל, לתפילת האבות, אשר תיקנו: תפילת שחרית – בוקר ע"י אברהם, תפילת מנחה – צהריים ע"י יצחק ותפילת ערבית – ערב ע"י יעקב (תנחומא חיי שרה, סימן ה'). אליהן מצטרפות תפילות הנביאים: משה, אדון הנביאים, גדול המתפללים עבור עם ישראל, ועמו אהרן אחיו, המתפללים עבור אחותם מרים. כמו כן, שמואל הנביא, ישעיהו, ירמיהו, אליהו, אלישע ויונה. נוספים עליהם המלכים והמנהיגים: דוד, שלמה, חזקיהו, עזרא, נחמיה ודניאל.

לעומת כל הרשימה הגדולה והנכבדה הנ"ל, נזכרות בתנ"ך תפילות בודדות של נשים. יתרה על כך, רוב תפילות הנשים נזכרות בלשון רמז ולא בפירוש, דהיינו הכתוב משתמש בפועל אחר ולא בפועל המקובל לתפילה – להתפלל. נבחר ונדגים: אצל אמנו רבקה נאמר: "ויתרוצצו הבנים בקרבה ותאמר אם כן למה זה אנכי. ותלך לדרש את ה'" (בראשית, תולדות, כ"ה, כב) ופירשו חז"ל אין דרישה אלא תפילה, כפי שמצינו אצל חולדה הנביאה כאשר המלך יאשיהו שלח אליה ואמר: "לכו דרשו את ה' בעדי ובעד העם" (מלכים ב', כ"ב, יג) כלומר: בקשו מהנביאה כי תתפלל בעבורנו. (כפסוק הידוע "דרשו ה' בהמצאו קראהו בחיותו קרוב" (ישעיהו נ"ה, ו)).

אצל לאה אמנו מצאנו, כי בנותנה שמות לבניה צרפה להם תפילה, בקשה והודיה.

עם הולדת יהודה אומרת לאה: "הפעם אודה את ה', כל כן קרא שמו יהודה" (בראשית, כ"ט, לה) ואין הודיה אלא תפילה.

על רחל אמנו נאמר: "ויזכר אלקים את רחל וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה ותהר ותלד בן" (בראשית, ל', כב) ומפרש "אור החיים" הקדוש במקום: נאמר קודם "ויזכר" ואח"כ "וישמע" לומר שקודם שהתפללה – עלה זכרונה לפניו יתברך. אם כן, שוב רמז לתפילה ולא לשון מפורשת.

עניין זה נכון לא רק לגבי האמהות אלא אף לגבי הנביאה דבורה. הכתוב אומר: "ותשר דבורה..." (שופטים ה', א) ועל פועל זה אומרים חז"ל: "שתי נשים הן שהיו בעולם ואמרו שירות ותשבחות לקב"ה ששום גבר בעולם לא אמר כן. ומי הן? דבורה וחנה" (זוהר, חלק ג', יט). סמיכות הפרשיות של דבורה וחנה מלמדת

אותנו, כי לדעת חז"ל אף שירה חנה תפילה, כי הרי אצל חנה נאמר בפירוש, ולא פעם אחת בלבד "ותתפלל" (שמו"א א', י, יב, כו, כז; ב', א).

לסיכום: כל הפעלים שציינו לעיל, לדרוש, להודות, לשיר, כולם לשון תפילה הם. (יש אף לשונות נוספים אשר רובם מצויים במזמורי תהילים). אולם תפילה - מפורשת, זו שהשורש שלה פ. ל. ל. נזכרת בפירוש בתנ"ך אצל אשה אחת בלבד, וזו היא חנה אמו של שמואל.

אין ספק, כי עובדה זו מחייבת עיון ובירור, אם עוסקים אנו בתפילות הנשים בתנ"ך.

במה ייחודה של אשה זו ותפילותיה שזכתה, כי יאמר רק אצלה בפירוש "ותתפלל", מה שלא זכו כל הנשים האחרות המתפללות בתנ"ך? בעיון בתפילותיה של חנה מתברר ששתי תפילות נזכרות אצלה קודם הולדת שמואל, והשנייה - לאחר הולדתו.

בתפילה הראשונה (שמו"א א', ט-יג) נאמר:

"ותתפלל על ה' ובכה תבכה ותדר נדר ותאמר: ה' צבאות אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך ונתת לאמתך זרע אנשים ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו".

חז"ל במסכת ברכות דף ל"א, ע"א למדו מתפילה זו מספר דיני תפילה יסודיים.

"ותתפלל חנה" - מכאן שנשים חייבות בתפילה.
 "וחנה היא מדברת על לבה" - מכאן למתפלל צריך שיכוון לבו.
 "רק שפתיה נעות" - מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו.
 "וקולה לא ישמע" - מכאן שאסור להגביה קולו בתפילה.
 "ויחשבה עלי לשכרה" - מכאן ששיכור אסור להתפלל.

בתוכנה, תפילה זו כולה כניעה לפני הקב"ה. שלוש פעמים בתפילה קצרה זו מכנה חנה את עצמה בשם אמה "בעני אמתך"; "... "אמתך"; "לאמתך". תוכנה העיקרי הוא בקשה אחת בלבד:

"ונתת לאמתך זרע אנשים" ובמקביל הנדר: "ונתתיו לה' כל ימי חייו".

חנה פותחת את תפילתה במילים "ה' צבאות" (י"א) ועל ביטוי זה אומר ר' אלעזר במס' ברכות לא, ע"ב:

"מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה יה' צבאות עד שבאת חנה וקראתו צבאות. אמרה חנה לפני הקב"ה: רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו. בא עני ועמד על הפתח, אמר להם: תנו לי פרוסה אחת ולא השגיחו

עליו. דחק ונכנס אצל המלך. אמר לו: אדוני המלך מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת?"

ועוד אמרו חז"ל על ביטוי מיוחד זה:

"אמר רבי יהודה ברבי סימון. אמרה חנה לפני הקב"ה: רבש"ע, יש צבא למעלה ויש צבא למטה. הצבא למעלה לא אוכלים ולא שותים ולא פרים ורבים ולא מתים, אלא חיים לעולם, ואלו של מטה אוכלים ושותים ופרים ורבים ומתים ואינם חיים לעולם. ואיני יודעת מאיזה צבא אני? אם מצבא של מעלה אני – לא אהא אוכלת ולא שותה ולא מולידה ולא מתה אלא חיה לעולם. ואם מצבא של מטה אני – אהא מולידה..." (ילקוט שמעוני, שמואל א', רמז ע"ח).

בחלקה השני של תפילה זו – נדר. והנדר קשה עד למאוד. נראה כאילו בשלב מסוים מפסק אלקנה אם אכן תעמוד חנה בקיום נדרה. הכתוב מציין, כי אלקנה עלה עם כל בני ביתו לזבוח לה' לאחר הולדת שמואל וחנה לא עלתה עמו והיא מנמקת זאת: "עד יגמל הנער והבאתיו ונראה את פני ה' וישב שם עד עולם" (שמו"א א', כב). תשובתו של אלקנה: "עשי הטוב בעיניך אך יקם ה' את דברו" (פסוק כג) כאילו התעורר לרגע ספק בלבו, שמא דוחה חנה את המעשה כיוון שקשה לה לקיים את נדרה. אולם מהמשך הדברים יודעים אנו, כי חנה אכן קיימה נדרה ולא שינתה מאומה ובדבריה אל עלי הכהן היא אומרת: "אני השאלתיו לה' כל הימים אשר היה הוא שאול לה" (פסוק כח).

זכתה חנה ותפילתה זו המלווה בבכי, בכאב וביסורים (מצד עלי ומצד פנינה) נשמעה ונתקבלה. תפילתה השנייה של חנה היא זו הידועה והמוכרת (שמו"א ב', א-ו) שלושה חלקים לתפילה זו:

בחלק הראשון – הלל שבח ושמחה. ולשונה בעיקר – עבר.

בחלק השני – תיאור השגחת ה' בעולם ולשונה בעיקר – הווה.

בחלק השלישי – דברי נבואה על המלכות ומלך המשיח, ולשונה – עתיד.

שואל המלבי"ם בפירושו לפתיחת התפילה: (מלבי"ם, שמו"א ב', א) כפי הגלוי אין כאן תפילה רק הלל ושבח, שיר וזמרה. והיה לו לומר: "ותשר חנה" או "ותדבר חנה" או "ותהלל חנה" וכדי ולא "ותתפלל". ותשובתו: בתשעת הפסוקים הראשונים סידרה חנה שבחו של מקום ועיקר תפילתה הוא בפסוק האחרון. וכמו שאמרו חז"ל: לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל. אם כן לשיטה זו, רק פסוק אחד הוא פסוק תפילה. ויורשה לי, לעניות דעתי, לומר כי אף פסוק זה הוא שבחו של מקום, ולכן דווקא לפי שיטת המלבי"ם יש בהחלט מקום לשאול: והתפילה היכן היא?

עיון נוסף בתפילה עשוי לתת את התשובה.

בחלק הראשון של התפילה כל הפעלים סמוכים לשם ה'.
 "עלץ לבי בה" "רמה קרני בה" ואף הישועה אינה ישועתה האישית של חנה
 והיא אינה אומרת "כי שמחתי בישועתי" שהרי היא זו שנושעה, אלא "כי שמחתי
 בישועתך" כוונתה לומר: הקב"ה שמע תפילתי ומילא בקשתי והוכיח קבל עם
 ועולם, כי שומע הוא תפילת הזועקים אליו ממעמקי לבם. במה שנעשה לי,
 אומרת חנה, יש הוכחה לכוחו וישועתו של הקב"ה. שמחה אני, לשמש עדות חיה
 לישועת ה' לחוסים בו. ולכן "רחב פי על אויבי" הנס שארע לי יסתום פיהם של
 מקטרגים, מלעיזים וחסרי אמונה, אינני עוסקת במקרה האישי אלא במסקנות
 הכלליות הנלמדות ממנו.

החלק השני של התפילה כולו ניגודים ומהפכים:
 גבורים – נכשלים; מוות – חיים;
 שבעים – רעבים; דלים – נדיבים;
 עקרה – רבת בנים; חסידים – רשעים;
 כך בנוי עולמנו. יש בו עוני ועושר, מות וחיים וכד'.

נשאלת השאלה: האם באה חנה לתאר לנו את המציאות המוכרת והידועה?
 וכי מי אינו יודע ומכיר מציאות זו? אלא, אם נעיין בדברי הפתיחה לתיאורים
 אלו ולדברי הסיום נבין.

בפתיחה: "כי אל דעות ה' ולו נתכנו עלילות" (ב', ג)
 בסיום: "כי לה מצקי ארץ וישת עליהם תבל" (ב', ח)

משמע: כל הניגודים הללו, כל המהפכים בעולמנו הם פרי השגחתו הבלעדית
 של הקב"ה. "לא בכוח יגבר איש" (ב', ט) ה' הוא המנהל את עולמנו ועל זה יש
 לתת את הדעת ולא על התופעות עצמן. ושוב, אין כאן התייחסות אישית למהפך
 שחל בחייה שלה, אלא להנהגה העולמית הכללית של בורא עולם.

בחלק השלישי של התפילה יש בדברי חנה נבואה על שני המלכים שעתיד
 בנחשמואל למשוח "ויתן עז למלכו" – זה שאול "וירם קרן משיחו" – זה דוד.
 לא בכדי כללו חז"ל את חנה בין שבע הנביאות שקמו לישראל (מגילה, דף יד,
 ע"א).

לפי החלוקה שהצענו, הרי לפנינו בתפילה זו, בירור יסודות בעולמנו, חיזוק
 יסודות באמונתנו, תיאור גדולת ה' והשגחתו. אך התפילה האישית של האשה
 שנושעה היכן היא? היכן הביטוי לשמחה ולאשר שפקדו את העקרה? היכן
 התודה מפי אשה שסבלה כ"כ ונגאלה מיסוריה?
 "עד עקרה ילדה שבעה" – איננו ביטוי אישי ואיננו עוסק בה עצמה כלל.

מה, אם כן, נוכל לומר על חנה ותפילתה, שהרי בכל זאת כתוב "ותתפלל חנה" (ב', א)?

נוכל לומר, כי חנה מתרוממת בתפילתה מעל האישי והפרטי ותפילתה הופכת להיות שיר המנון תודה והלל לה' על השגחתו בעולם כולו (גם הפסוק האחרון נכלל במסגרת זו). בעבר, בהווה ולעתיד לבוא.

מכאן, שהתפילה האמיתית אינה זו העוסקת בתחום האישי ובנושאים הקשורים לעולמו הפרטי של המתפלל, אלא חנה ביטוי לעומק הקשר שבין האדם לקונו, לעומק האמונה בבורא העולם, מנהיגו ומשגיחו. תשע פעמים הזכירה חנה בתפילתה את שם ההויה "תשע אזכרות" כדברי חז"ל וכנגדן תיקנו תשע ברכות בתפילת המוספין של ראש השנה (ברכות כט, ע"א).

ואכן, ראש השנה ותפילת חנה קשורים זה בזה. נוהגין אנו להפטיר ביום א' של ראש השנה בתפילת חנה, וידוע הטעם המפורסם: לפי שבראש השנה נפקדו האמהות העקרות וחנה בתוכן.

אולי יש להוסיף על כך: לא רק משום שנפקדה חנה קוראים את תפילתה בראש השנה, אלא אף משום שחנה עצמה בהתנהגותה, בהלך מחשבותיה, בחוזק אמונתה הראתה והתוותה דרך לכל הדורות כיצד על האדם מישראל להתפלל. כיצד עליו לשפך שיחו לפני יוצר העולמים, ואם בכל יום ויום חייב אדם ללמוד זאת, בימים הנוראים ובראש השנה על אחת כמה וכמה. חנה עצמה זכתה והתעלתה תוך כדי תפילתה, שהרי בתחילה כתוב "ותתפלל על ה'" (פס' י), אח"כ כתוב: "הרבתי להתפלל לפני ה'" (פס' יב) ובסיום "להתפלל אל ה'" (פס' כו).

בתחילה, כאשר הייתה מרת נפש עקב סבלה הרב, היה בתפילתה מן הטרוניה, מעין דין ודברים עם הקב"ה וכאן מתאים השורש פ.ל.ל - מלשון פלילים שפירושו דין ודברים. היא התפללה על ה' - ובאה, כביכול, עמו בויכוח (ולזה כיוונו דברי חז"ל בברכות לא, ע"ב וכן בילק"ש - עיין לעיל).

אולם, לאחר מכן, תוך כדי התפילה עצמה, עוד טרם נשמעה תפילתה חשה חנה שינוי ביחסה אל ה'. ריבוי התפילה עצמו הוא שהביאה עד "לפני ה'", כדברי הכתוב, "והיה כי הרבתי להתפלל לפני ה'" (פס' יב). ולבסוף, כאשר שבה חנה לימים עם הנער שמואל אליו התפללה, היא מציינת את תפילתה כתפילה אל ה'. היא חשה קרבה רבה ביותר והתעלות מקסימלית, תפילתה נענתה כדבריה אל עלי: "אני האשה הניצבת עמכה בזה להתפלל אל ה'" (פס' כו) מכיון ש"אל הנער הזה התפללתי" (פס' כז).

לאור הבירור שהעלינו לעיל ביכולתנו לומר, כי תפילת חנה הרי היא התפילה המעולה שבתפילות התנ"ך, לפי שהיא יסוד ובסיס ללימוד דיני תפילה, דרכי תפילה ואף תכני תפילה, רבים.

תפילת חנה הינה דוגמא לכוחה ולהשפעתה של התפילה על המתפלל עצמו. אולם מעל הכל היא הוכחה ומופת לקשרים וליחסים שבין האדם לקונו. לפנינו שיח האדם עם קונו ומבחינה זו אין שנייה לה בתנ"ך.

ולסיום, אם נשוב אל דברינו בפתיחה, נוכל לציין כי אמנם כן הוא. מבחינה מספרית מעטות הן תפילות הנשים הנזכרות בתנ"ך במפורש, אך מבחינת ייחודן, מעלתן ולימודן לדורות, הרי הן בבחינת "מועט המחזיק את המרובה".